

SPIS TREŚCI

WSTĘP	7
ROZDZIAŁ 1. POPRAWNOŚĆ W SENSIE FILOZOFICZNYM	13
1.1. Kontekst poprawności jako poprawnego myślenia i <i>common sense</i>	13
1.2. Racjonalność jako kontekst poprawności	16
1.3. Racjonalność a normatywność	18
1.4. Poprawność w sensie moralnym	21
1.5. Kontekst metafizyczny	24
ROZDZIAŁ 2. POJĘCIE POPRAWNOŚCI W STAROŻYTNOŚCI I ŚREDNIOWIECZU	29
2.1. Platon	29
2.2. Arystoteles	38
2.3. Wczesna scholastyka. Anzelm z Canterbury	44
ROZDZIAŁ 3. POJĘCIE POPRAWNOŚCI W ERZE NOWOŻYTNEJ. POPRAWNOŚĆ JAKO RACJONALNOŚĆ	51
3.1. Kartezjusz i jego racjonalizm	51
3.2. Świadomość czysta	53
3.3. Bóg i sceptycyzm	55
3.4. Rozprawa o metodzie	57
3.5. Poprawność jako element Kantowskiego modelu racjonalizmu poznawczego	61
3.5.1. Poprawność kantowska	67
3.6. Poprawność u Hegla	72
3.6.1. Pojęcie w systemie Hegla	81
3.7.pozytywizm wiedeński. Wittgenstein	84
ROZDZIAŁ 4. POPRAWNOŚĆ W SENSIE MORALNYM	97
4.1. Wartości w kontekście osoby ludzkiej i „ja” jako podmiotu	97
4.2. Tugendhat i poprawność w świetle filozofii praktycznej	113
4.3. Poprawność komunikacyjna Habermasa. Etyka dyskursu	119
4.3.1. Krytyka ideologii	120
4.3.2. Kant a Habermas	122

4.3.3. Habermas a imperatyw kategoriyczny	123
4.3.4. Racjonalność dyskursu	126
4.3.5. Racjonalność komunikacyjna	128
4.3.6. Habermas o religii	134
ROZDZIAŁ 5. POPRAWNOŚĆ W KONTEKŚCIE TEORII DZIAŁANIA SPOŁECZNEGO	139
5.1. AGIL	142
5.2. Kategorie Parsonsa	143
5.3. Związek między etyką a racjonalnością	144
5.4. Kultura masowa	150
5.5. Niemożność ustalenia standardu estetycznego – Adorno	152
5.6. Zrozumieć narrację. Poprawność a podświadomość. Psychoanaliza w kontekście kulturowym lat 60. XX wieku	166
5.7. Dilthey i światopogląd	168
5.8. Hermeneutyka bytu Heideggera	172
5.9. Hermeneutyka narracji	174
5.10. Psychoanaliza w dyskursie medialnym lat 60. XX wieku a poprawność narracji	175
5.10.1. Jung	180
5.10.2. Lacan	185
5.10.3. Derridy krytyka strukturalizmu	187
ROZDZIAŁ 6. KILKA REFLEKSJI NA TEMAT POPRAWNOŚCI POLITYCZNEJ	193
6.1. Rozwój pojęcia poprawności politycznej	193
6.2. Poprawność polityczna jako rodzaj postmodernistycznego światopoglądu	196
6.3. Kryzys autorytarnej podmiotu	207
6.3.1. Ideologia	207
6.3.2. Seksualność	208
6.3.3. Lewicowość	208
6.3.4. Teoria tzw. wywróconego podmiotu Lacana	210
6.3.5. Prawicowa reakcja na poprawność polityczną	220
6.3.6. Powstawanie możliwości nadużycia znaczeń poprzez realne zło	230
ZAKOŃCZENIE	233
BIBLIOGRAFIA	237

WSTĘP

Niniejsza rozprawa nie ma na celu precyzyjnego określenia pojęcia poprawności. To zadanie wydaje się niezwykle trudne, o ile nie – niemożliwe. Ta praca ma charakter studiów, które być może zwrócą uwagę na niezbyt znane zjawiska kojarzone z poprawnością, nieczęsto nam przychodzące na myśl, wymykające się jednoznacznej definicji, a jednak istniejące w kulturze, filozofii, polityce – zauważane i omawiane nie do końca tak, jak na to zasługują¹. Dzisiejsze czasy

¹ Jednym z pytań, na które piszący te słowa próbował znaleźć odpowiedź, było: czy problem poprawności jest niejako narzucany badanym zagadnieniom z uwagi na istnienie poprawności politycznej i z tej perspektywy poprawność jako taka staje się tematem? Przy podjęciu badań wydawało się, że rzeczywiście tak jest. Mylące jest wszakże określenie poprawności zawarte w pojęciu poprawności politycznej.

Istnieje jednak przecież także poczucie poprawności – wartość mentalna, która pozwala nam postrzegać świat jako uporządkowany i harmonijny. Kojarzy się ona z nastawieniem ze strony podmiotu wobec rzeczywistości postrzeganej. Dlatego w kontekście relacji podmiot – postrzegany obraz świata istotne staje się pytanie o to, w jaki sposób podmiot postrzega świat jako poprawny: czyli harmonijny, uporządkowany, poddany istniejącym normom, których pochodzenia nie do końca potrafimy i chcemy dociekać. Ogląd „poprawnościowy” jest przy tym związany z wielkością, którą można by opisać jako tożsamość stabilnego podmiotu, który potrafi przeprowadzić autorefleksyjną analizę. Przychodzi tu na myśl luhmannowskie pojęcie *pojesis* – jako autorefleksji podmiotu wobec siebie. Podmiot może dokonać opisu samego siebie, zdefiniować różnicę wobec otoczenia, ma narzędzie w postaci refleksji, które pozwala mu na rozmaite formy autoanalizy. Takie nastawienie podmiotu występuje w fenomenologii Edmunda Husserla, o czym mowa w jednym z rozdziałów niniejszej publikacji. Stabilne opisywalne w autorefleksji „ja” jest definiowalne w dzisiejszej kulturze jako autorytarne. Pozostaje kojarzone z ideologią i nazywane nawet – jak to niekiedy

są w sensie kulturowym pełne dwuznaczności. Tak istotne kiedyś dawanie świadectwa prawdzie czy rzetelne stanie za słowem raz wypowiedzianym rozmywa się w niekończących się dyskusjach na portalach społecznościowych, w dowolności odniesień i braku konkretnych relacji.

Szeroki kontekst niniejszych rozważań można określić jako filozoficzno-komunikacyjno-medialny. Pierwsze skojarzenie czytelnika łączone ze słowem *poprawność* dotyczy – jak się wydaje – poprawności językowej i politycznej. Ta książka nie ma na celu – co trzeba wyraźnie podkreślić – analiz poprawności w sensie językoznawczym, a tzw. poprawność polityczna po bliższym przyjrzeniu się nie ma wiele wspólnego z tym, co rozumie się jako poprawność postrzegana mentalnie czy komunikacyjnie.

W polskim użyciu językowym według *Słownika języka polskiego PWN* poprawność oznacza zgodność z faktami lub prawami

stwierdza Slavoj Žižek – „faszystowskim”. Artykuł *Cztery dyskursy, cztery podmioty* omówiono w rozdziale szóstym (Žižek, 2006).

Wiek XX w procesach komunikacyjno-medialnych czyni zagadnienie poprawności aktualnym i żywym, o ile się jej sprzeciwia, o ile jej nie uznaje i zachowuje się prowokująco wobec poczucia poprawności.

Niniejsza publikacja nie podejmuje – jak już wspomniałem – próby zdefiniowania pojęcia. *Studia o poprawności* badają poprawność w sensie naukowym i etycznym – stawiają pytanie o relację poprawności do prawdy, o zasady poprawnego myślenia w sensie logicznym, a w wymiarze metodologicznym zauważają relację między zjawiskami poprawności a nazwą czy gatunkiem. Istotne jest pojęcie poprawności w jego wymiarze etycznym – wskazuje na to określenie poprawności jako elementu działania. Unika się w niniejszej rozprawie kontekstu użycia potocznego. W pracy używane są określenia synonimiczne: poprawność – prawidłowość.

Po każdym rozdziale następuje podsumowanie cech pojęcia. Nie chodzi tu o jego zdefiniowanie. Piszący te słowa nie sądzi także, że poprawność jest rodzajem nadrzędnej kategorii, rodzajem naukowej optyki pozwalającej spojrzeć na całość dzieła danego filozofa. To określenie po prostu występuje w pismach wielu myślicieli i dlatego można pokusić się o wskazanie jego kontekstu.

logiki, z obowiązującym konwenansem, przestrzeganie obowiązujących norm².

Poprawność jest w niniejszej publikacji rozważana przede wszystkim jako zjawisko mentalne oraz komunikacyjne, w dużym stopniu związane z tradycją filozoficzną. W tym sensie jest to pojęcie zbliżone do tego, co nazywamy szkołą poprawnego myślenia – z jednej, a zdrowym rozsądkiem – z drugiej strony. Ważny jest przy tym kontekst: racjonalizm europejski i zbieżność z pojęciem normatywności. Poprawność jest w tym sensie kojarzona z integralnością i stabilnością podmiotu. Ma to zasadnicze znaczenie w procesie wykształcania się tożsamości.

Z perspektywy historycznej pojęcie poprawności pojawia się w pismach starożytnych filozofów – Platon i Arystoteles, w filozofii nowożytnej – Kartezjusz, Gottfried Wilhelm Leibniz, Immanuel Kant, Georg Wilhelm Friedrich Hegel, a w wieku XX – u Ludwiga Wittgensteina. Rozwój od moderny do postmoderny, charakterystyczny dla okresu po 1945 roku, można określić jako kryzys świata norm i wartości o wielkiej tradycji historycznej. Świadectwem tego kryzysu są dzieła Jacques’a Derridy, Jeana Foucaulta czy Jacques’a Lacana. Rozwój mediów wpływa na procesy społeczne, powstają zjawiska, które stawiają pojęcie tożsamości czy integralności społecznej w nowym świetle. Humanistyka, wiązana w erze nowożytnej i jeszcze w okresie moderny z pojęciem twórczej podmiotowości, schodzi na plan dalszy, w obliczu zjawisk określanых jako świat alternatywnych wartości i wskutek rozbicia tożsamości podmiotu.

Kontekst pojęcia poprawności w XX wieku można łączyć ze stałym kryzysem wartości. Wynika on z krytyki ideologii – charakterystycznej dla świata dyktatur, a także z licznych wyzwań etycznych, mających swe źródło chociażby w nowym podejściu do seksualności. Są to zjawiska kojarzone z tzw. kulturą masową – rzeczywistością kreowaną w znacznym stopniu przez rozwój mediów i komunikacji.

² Por. *Poprawność*, w: *Słownik języka polskiego PWN*, <https://sjp.pwn.pl/slowniki/poprawnosc.html> [dostęp: 10.02.2020].

Poprawność ma ten sam źródłosłów co *prawo* i wywodzi się z łacińskiego *rectus*. Przymiotnik *rectus*, który odpowiada greckiemu *orthos* (ὀρθός) oznacza ‘prosty, wyprostowany, nieugięty’, w sensie przenośnym – także ‘wolny od błędów’.

Poprawności na ogół przypisuje się wymiar językoznawczy. Jako poprawne określa się zwykle wypowiedzi będące w zgodzie z normami gramatycznymi i leksykalnymi. Zwróćmy uwagę na szerszy kontekst tego pojęcia. Obok zjawiska poprawności językowej istnieje wyraźny kontekst użycia pojęcia poprawności w historii filozofii i etyce jako nauce o moralności. Wart uwagi jest także kontekst kulturowo-społeczny. Dotyczy on zachowań związanych z działaniem i procesami uspołecznienia człowieka.

Kultura jako taka zawiera normy, będące pochodnymi wartości wyznawanych czy przekazywanych (Apel, 1976; Tugendhat, 2015). Zakres tych zjawisk jest ogromny – w pojęciu zawarto zjawiska związane z wyobrażeniem wzorca kulturowego, symbolu, kodu jako odniesienia, wobec których stosuje się pojęcie poprawności. Istotny jest kontekst komunikacyjny działania jako sposób i sens zachowania w danej sytuacji – przekazanie określonego komunikatu i prawidłowe jego zrozumienie. Wszystkie te zjawiska obracają się wokół pojęć takich jak normatywność, racjonalność i racjonalizm. Pojęcie poprawności odnosi się do reguł różnego rodzaju i ma silny aspekt normatywny (np. reguły konwencjonalne, odniesienie do prawdy, racjonalne kryteria efektywności działania, normy moralne). Poprawność odwołuje się do terminu *powinność*, zawartego w pojęciu prawdy. Ta prawda może być różnie rozumiana, także – pragmatycznie. Różnice między utartym polskim znaczeniem terminu *poprawny* a jego znaczeniem w sensie etycznym można zaobserwować zwłaszcza w tekstach religijnych, np. u Anzelm z Canterbury, który rozumie poprawność jako swoisty pragmatyzm wiary – pojęcie łączące dwa inne: prawdę i sprawiedliwość³. Współcześnie definiuje się pojęcie prawdy jako zgodne w ekwiwalencji. Tak czyni np. Martin Heidegger, który rozumie prawdę

³ Więcej na ten temat w odnośnym rozdziale publikacji.

adekwatnie do swego własnego tłumaczenia, ze starogreckiego, w kontekście egzystencji jako coś „żywego, odkrytego” – *aletheia* (*Unverborgenheit*)⁴ – w odróżnieniu od prawdy jako prawidłowego odbioru wypowiedzi czy ukształtowania tej wypowiedzi. Poprawność w szerokim kontekście odnosi się do zgodności działania z określonymi regułami, stoi także w relacji z normami i wartościami, które są podstawą działań⁵.

⁴ W tym kontekście jest to także prawda poetycka. Często stosowanym terminem jest tu także *nieskrytość*.

⁵ Cytowane teksty filozoficzne częściowo opierają się na niemieckojęzycznej publikacji elektronicznej pt. *Philosophie von Platon bis Nietzsche* (wchodzącej w skład serii *Digitale Bibliothek*) pod redakcją Franka-Petera Hansena (1998), zawierającej setki kompletnych dzieł filozoficznych od antyku poprzez filozofię niemiecką, francuską, angielską (większość jako pierwsze wydania lub pierwsze tłumaczenia na język niemiecki). Fragmenty cytowane z tej publikacji zostały przetłumaczone na język polski przez piszącego te słowa, podobnie jak angielskie tłumaczenia Jacques’a Lacana i teksty Jordana Petersona analizowane w rozdziale szóstym.